

## Англомовна історіографія про становлення російської дипломатичної служби в Японії

*Кириченко Олена*

*Кириченко Олена. Англомовна історіографія про становлення російської дипломатичної служби в Японії.* У статті проаналізовані англомовні наукові доробки, які торкаються проблеми становлення дипломатичної служби Російської імперії в Японії. Вивчення цієї наукової літератури надає змогу поглянути на російсько-японські відносини з точки зору третьої сторони, а також дізнатись про погляди японських англомовних істориків на означену проблему. В опрацьованих роботах висвітлені питання становлення російсько-японських відносин у контексті світової політики; багато уваги приділено відкриттю російських консульств у містах Хакодате та Нагасакі.

**Ключові слова:** англомовна історіографія, Російська імперія, Японія, дипломат, консульство.

*Кириченко Елена. Англоязычная историография о становлении российской дипломатической службы в Японии.* В статье проанализированы англоязычные научные труды, которые касаются проблемы становления дипломатической службы Российской империи в Японии. Изучение этой научной литературы даёт возможность взглянуть на русско-японские отношения с точки зрения третьей стороны, а также получить представление о взглядах японских англоязычных историков на рассматриваемую проблему. В изученных работах освещены вопросы становления русско-японских отношений в контексте мировой политики; много внимания уделяется открытию российских консульств в городах Хакодате и Нагасаки.

**Ключевые слова:** англоязычная историография, Российская империя, Япония, дипломат, консульство.

*Kyrychenko Olena. English-speaking Historiography about the Establishment of Russian Diplomatic Service in Japan.* English-speaking treatises that touch upon the problem of the establishment of Russian Empire diplomatic service in Japan are examined in the article. The study of this scientific literature makes it possible to understand Russian-Japanese relations from the point of view of the third side, as well as to get an idea of opinions of Japanese English-speaking historians about the concerned problem. The questions of

establishment of Russian-Japanese relations in the movement of world politics are elucidated in the studied papers; much attention is given to the opening of Russian consulates in Hakodate and Nagasaki.

**Key words:** English-speaking historiography, Russian Empire, Japan, diplomat, consulate.

Історія російської дипломатичної служби в Японії веде свій початок від моменту укладення в м. Сімода Російсько-японського договору про мир та дружбу (1855). Напередодні підписання Сімодського трактату Японія уклала подібні договори із США та Великобританією. Слідом за Росією добитись підписання договорів з Японією вдалось Голландії та Франції. Конкуrentна боротьба у справі «відкриття» Японії змушувала суперників уважно слідкувати за діями один одного, аналізувати чужі успіхи та невдачі. Тому діяльність перших іноземних дипломатів в Японії, в тому числі й російських, отримала широке висвітлення в англomовній історіографії. Аналіз цієї наукової літератури надає змогу поглянути на російсько-японські стосунки з точки зору третьої сторони, отримавши таким чином більш повну картину становлення російської дипломатичної служби в Японії. Немало японських науковців також пишуть свої дослідження англійською мовою.

Об'єктом нашого наукового інтересу є становлення російської дипломатичної служби в Японії. На жаль, нами не було знайдено англomовних робіт, цілком присвячених названій проблемі. Тому метою цієї статті є висвітлення основних здобутків англomовної історіографії, у якій згадуються деякі обставини підписання російсько-японського договору про встановлення дипломатичних відносин та коротко характеризується діяльність перших російських дипломатів у Японії.

Інтерес до історії стосунків європейських держав та США із Японією зріс у наукових колах під час Другої світової війни. У 1944 р. Асоціацією азійських досліджень була опублікована стаття П. Е. Екеля, який проаналізував історію виникнення дипломатичних контактів Великих держав із Японією у той час, коли ця країна ще не мала важливого значення у світовій політиці [2, с. 109-118]. Історик відмічає, що Кримську війну рідко асоціюють з Японією, проте, він вважає, що ця війна стала каталізатором у справі відкриття японських портів. Твердження автора про економічну необхідність, яка нібито стала головною причиною докладання зусиль британських та російських дипломатів щодо підписання договорів з Японією, потребує деяких уточнень. Росіяни, підписавши ряд торговельних угод з Японією, так і не зуміли скористатись вибореними привілеями: російсько-японська торгівля мала зовсім незначні обсяги.

Особливої уваги заслуговують роботи спеціаліста з російсько-японських відносин Дж. О. Ленсена [7-10]. Він наголошує на тому, що книгу І. О. Гончарова «Фрегат «Паллада»» можна використовувати як історичне джерело лише у співставленні із японськими записами середини ХІХ ст. Історик відмічає, що дорожні замітки І. О. Гончарова

сповнені відчуття зверхності по відношенню до японців. Японські джерела свідчать про взаємність таких відчуттів.

Історик справедливо зазначає, що Сімодський трактат містив зерна російсько-японської торгівлі, але головні його положення належали до сфери політики, а не товарообміну.

У праці Дж. О. Ленсена «Російський натиск на Японію» міститься матеріал про перебування команди фрегату «Аскольд» у порту Нагасакі [10, с. 355]. Безсумнівний інтерес являє собою інформація про надання нагасакським губернатором допомоги виснаженому негодою та хворобами екіпажу корабля.

Аналізуючи поїздки М. М. Муравйова-Амурського до Японії, Дж. О. Ленсен згадує зустріч графа з Й. А. Гошкевичем, який служив консулом у Хакодате з осені 1858 р.

Процес зближення Росії з Японією Дж. О. Ленсен розподіляє на два періоди: приблизно з 1700 до 1850; другий період, на думку автора, починається з 1850 р., верхня хронологічна межа залишається відкритою.

Іншу періодизацію становлення і розвитку російсько-японських відносин пропонує дослідник з Орегонського університету А. Кімболл [6]:

1697–1792 рр. – період міжособистісних контактів між росіянами та японцями;

1792–1854 рр. – період виникнення спірних питань, пов'язаних із визначенням кордонів двох імперій;

1854–1898 рр. – далекосхідний фронт «Великої гри».

Проте підписання першої дипломатичної угоди між Росією та Японією (1855) дослідник відносить до другої фази. Найбільш значущою статтею договору автор вважає статтю 2, тобто ту, яка присвячена узгодженню кордонів між двома державами.

На думку А. Кімболл, Росія відіграла ключову роль у руйнуванні японської політики ізоляції. Водночас вона виявила недоліки у власних торгових структурах та політиці і вступила в епоху великих реформ.

Японський вчений Ц. Тогава аналізує образ Росії, що формувався в Японії до і після реставрації Мейдзі [12, с. 214-227]. Автор вказує на схожі етапи розвитку Російської та Японської імперій, порівнюючи реформи Олександра II та події 1868 р. в Японії. Ц. Тогава вносить суттєві доповнення до інформації щодо відправки японських студентів на навчання до Росії. У російськомовній історіографії часто з гордістю пишуть про те, що російський консул у Хакодате Й. А. Гошкевич, повертаючись у 1865 р. до Санкт-Петербурга, привіз із собою шістьох японських студентів. Згідно інформації Ц. Тогава, у 1870–1871 рр. до США було відправлено 149 студентів, до Великобританії – 126, до Німеччини – 66 і 42 – до Франції. Але лише дев'ять поїхали до Росії. Більшість студентів, відправлені урядом на навчання до Америки та Європи, досягли видатних кар'єрних успіхів у Мейдзійській Японії. Що стосується подальшої долі японських студентів, які навчалися у Санкт-Петербурзі, лише один з них обійняв дійсно важливу посаду, ставши міністром іноземних справ Японії. Відомо, що один з

колишніх студентів російського навчального закладу Ічікава Бункічі став професором і викладав російську мову у Токійському інституті. Тим не менш, Ц. Тогава не надає великого значення цій посаді і приходиться до висновку, що різниця у кар'єрних шляхах між тими, хто навчався у Росії, і тими, хто надав перевагу університетам Європи і Америки, характеризує Росію як менш передову, аніж держави Заходу. Тому освіта у Росії, на думку Ц. Тогава, не приносила великої користі.

Ілюструючи ставлення японців до Росії як до другорядної держави, Ц. Тогава вказує на те, що у класифікації націй, опублікованій в Японії у 1869 р., Росія не була віднесена до найвищої категорії «цивілізованих держав», де знаходились Англія, Франція, Нідерланди та Сполучені Штати. Росія разом з Італією, Іспанією, Португалією та країнами Латинської Америки була віднесена до другої категорії «освічених держав». Далі слідували «напівосвічені держави»: Китай, Індія, Туреччина, Персія та африканські країни, що знаходились північніше Сахари. Кочові племена Сибіру, Центральної Азії, Аравії та Африки були класифіковані як «країни нецивілізованої поведінки та звичаїв». Останніми йшли «варвари»: американські індіанці та корінні жителі Африки і Австралії [12, с. 215].

Видатний японський вчений Х. Вада розглядає історію російсько-японських відносин у зв'язку з політикою США, спрямованою на «відкриття» Японії та розповсюдження там свого впливу [13, с. 201-213]. Порівнюючи методи ведення переговорів Є. В. Путятіна та М. К. Перрі з японцями, автор відмітив ефективність мирної тактики, застосовуваної російським дипломатом. Багато осіб з числа представників японської влади підтримували ідею встановлення дипломатичних відносин з Росією та відхилення при цьому американських пропозицій. На думку Х. Вада, цього, на щастя, не сталося, адже укладення договору лише з однією з двох сильних держав загрожувало б незалежності Японії.

Під час укладення міжнародних угод для американських кораблів були відкриті лише два порти, а для росіян три. Щоправда росіяни програли американцям у часі: Канагавський договір був підписаний раніше, аніж Сімодський трактат. Х. Вада наголошує, що російсько-японські домовленості були більш справедливими, ніж американсько-японські. Сполучені Штати досягли згоди з Японією щодо екстериторіальності в односторонньому порядку, у той час як росіяни взамін на отримання права екстериторіальності в державі Ніхон визнавали такі ж привілеї за японцями, які будуть відвідувати Росію.

Новий ракурс у дослідженні становлення російської дипломатичної служби в Японії представив на початку XXI ст. Е. Франц [3; 4]. На основі німецьких, голландських, російських та французьких документів він висвітлює роль піонера у справі «відкриття» Японії Філіпа Франса фон Зібольда у налагодженні дипломатичних стосунків між Росією та Японією. У російськомовній літературі прізвище Зібольда згадується лише у зв'язку з його заняттями ботанікою. Е. Франц доводить, що консультативна допомога, надана Зібольдом російському посольству,

мала виключно важливе значення для підписання першого російсько-японського договору. Е. Франц зауважує, що Зібольд вважав за необхідне призначення російського консула до Нагасакі, але у 1855 р. японці погодилися на заснування консульства лише у Сімода чи Хакодате.

Занадто стислий виклад М. Р. Осліном, керівником відділу японознавства Американського інституту підприємництва, передісторії встановлення офіційних російсько-японських стосунків дещо викривлює історичну дійсність. За словами науковця, візит Адама Лаксмана до Нагасакі у 1792 р. і звіт до Хоккайдо «розпочав серію подій, кульмінацією яких стало спалення росіянами північних японських сіл у 1806 р. і захоплення російського офіцера Василя Головніна у 1811» [1, с. 78]. Складається враження, що вина за безчинства М. Хвостова та Г. Давидова на островах Сахалін та Ітуруп частково покладається й на А. Лаксмана у той час, як саме він був першим, кому вдалося завоювати довіру японської влади до росіян.

У дослідженні М. Р. Осліна наводяться факти, які ставали на заваді встановленню партнерських російсько-японських стосунків. Зокрема, автор приділяє увагу інциденту у Йокогамі, де у серпні 1859 р. були вбиті двоє російських моряків, та конфлікту, який виник між екіпажем корабля «Посадник» та населенням японського о. Цусіма.

Книга М. Р. Осліна ламає стереотип про Японію як пасивну жертву західних імперіалістичних сил. Для доведення своєї думки історик наводить приклади застосування японським урядом такої дипломатичної стратегії, за якої бакуфу намагався загострити суперечності між Російською імперією та Великобританією, прагнучи таким чином послабити їхнє втручання у внутрішні справи Японії. Організована бакуфу присутність британського флоту біля берегів Цусіми активізувала діяльність хакодатського консула Й. А. Гошкевича щодо ліквідації конфлікту, і командир флотилії адмірал І. Ф. Лихачов відкликав «Посадник» від японських берегів.

Інший американський вчений, професор В. Мак-Омі, зауважує, що комодор Перрі став першим, хто підписав договір про співпрацю з японським урядом, але його «чорні кораблі» – це лише один з факторів, який призвів до корінних змін у житті японського суспільства [11]. В. Мак-Омі деталізує ролі, які відіграли британці, голландці і росіяни у справі «відкриття» Японії.

Незвичний підхід до вивчення історії російсько-японських стосунків обрав Д. Н. Веллс з Технологічного університету Куртін (Австралія). Він аналізує роль, яку відігравали традиції гостинності, їжа та напої під час перших зустрічей російських та японських дипломатів. Як один з прикладів діаметрально протилежного розуміння про смачну їжу у росіян та японців, автор наводить той факт, що місіс Альбрехт, дружина російського лікаря, прикомандированого до новоствореного консульства у Хакодате, у своїх споминах характеризує японську їжу як одночасно

кислу, гірку та солодку зі смаком ліків. Тому російським дипломатам доводилось користуватись власними продовольчими запасами [14, с. 35].

У книзі американської дослідниці А. Б. Айриш викладена історія корінних жителів о. Хоккайдо – айнів. У розділі «Консули, комерсанти, моряки та шукачі пригод» авторка приділяє значну увагу діяльності російського консульства у японському місті Хакодате. На думку А. Б. Айриш, концентрація російських інтересів у Хакодате, а не в Едо чи Йокогамі, була цілком логічною, бо інші нації прагнули отримати від співробітництва з Японією комерційну вигоду, а Росія мала на меті захистити свої далекосхідні землі та гарантувати безпеку власних кордонів [5, с. 90].

Загалом, в англomовних роботах, у яких згадується проблема становлення російської дипломатичної служби в Японії, знайшли відображення питання зародження російсько-японських відносин у контексті світової політики; аналізується образ Росії, що формувався в Японії до і після реставрації Мейдзі. Багато науковців приділяють увагу аналізу першої дипломатичної угоди між Росією та Японією. Англomовні історики більш критично, ніж радянські чи пострадянські науковці, ставляться до російськомовних мемуарних джерел, що мають відношення до становлення дипломатичної служби Російської імперії в Японії. Серед спільних рис англomовної та російськомовної історіографії проблеми слід відмітити приділення більшої уваги історії виникнення російських консульств у Хакодате та Нагасакі і практичну відсутність відомостей про консульство у Йокогамі та відкриття російської дипломатичної місії у Токіо.

Багато американських науковців, які досліджують історію дипломатії на Далекому Сході, не підтримують міф про визначальну роль США у припиненні багаторічної ізоляції Японії.

В англomовній історіографії, так само, як і в російськомовній, основна увага приділяється підписанню міждержавних договорів у контексті вирішення проблеми спірних територій. Історія ж виникнення перших російських дипломатичних представництв в Японії досі є недостатньо дослідженою; імена таких консулів як Є. К. Бюцов, О. Е. Оларовський, О. Ф. Філіппеус до цього часу не зайняли заслуженого місця в історії становлення російської дипломатичної служби в Японії.

## Література

1. *Auslin M. R. Negotiating with Imperialism: The Unequal Treaties and the Culture of Japanese Diplomacy / Michael R. Auslin. – Cambridge, 2006.*
2. *Eckel P. E. The Crimean War and Japan / Paul E. Eckel // The Far Eastern Quarterly. – 1944. – No. 2. – Pp. 109-118.*
3. *Franz E. Philipp Franz von Siebold and Russian policy and action on opening Japan to the West in the Middle of the Nineteenth Century / Edgar Franz. – Munich, 2005.*
4. *Franz E. Siebold's Involvement in the Friendship Treaty between Japan and Russia / Edgar Franz // *Ritsumeikan International Affairs*. – 2008. – Vol.6. – Pp. 99-125.*
5. *Irish A. B. Hokkaido: A History of Ethnic Transition and Development on Japan's Northern Island / Ann B. Irish. – Jefferson, 2009.*

6. *Kimball A.* Russia and Japan Expand to their Pacific Frontiers, 1697–1898. [Електронний ресурс]. Режим доступа: <http://pages.uoregon.edu/kimball/RUS.i.JPN.htm>. Доступ – 07.02.2011 р.
7. *Lensen G. A.* Russia and the United States in Asia / George Alexander Lensen // *Russian Review*. – 1965. – Vol. 24. – No. 2. – Pp. 99-110.
8. *Lensen G. A.* Russians in Japan, 1858–1859 / George Alexander Lensen // *The Journal of Modern History*. – 1954. – Vol. 26. – No. 2. – Pp. 162-173.
9. *Lensen G. A.* The Historicity of Fregat Pallada / George Alexander Lensen // *Modern Language Notes*. – 1953. – Vol. 68. – No. 7. – Pp. 462-466.
10. *Lensen G. A.* The Russian Push toward Japan / George Alexander Lensen. – Princeton, 1959.
11. *McOmie W.* The Opening of Japan, 1853–1855: a Comparative Study of the American, British, Dutch and Russian naval expeditions to Compel the Tokugawa Shogunate to Conclude Treaties and Open Ports to Their Ships / William McOmie. – Leiden, 2006.
12. *Togawa T.* The Japanese View of Russia before and after the Meiji Restoration / Togawa Tsuguo // *A Hidden Fire. Russian and Japanese Cultural Encounters. 1868–1926*. – Stanford – Washington, 1995. – Pp. 214-227.
13. *Wada H.* Japanese-Russian Relations and the United States, 1855–1930 / Wada Haruku // *A Hidden Fire. Russian and Japanese Cultural Encounters. 1868–1926*. – Stanford – Washington, 1995. – Pp. 201-213.
14. *Wells D. N.* Hospitality and the Negotiation of Difference: The Role of Food and Drink in the Russian Discovery of Japan / David N. Wells // *Australian Slavonic and East European Studies*. – 2007. – Vol. 21. – Nos. 1 – 2. – Pp. 25-40.

УДК 930.1:37-055.2(477)”18”

## **Проблеми жіночої освіти в Російській імперії на сторінках періодичної преси середини XIX ст.**

*Кудь Анастасія*

*Кудь Анастасія. Проблеми жіночої освіти в Російській імперії на сторінках періодичної преси середини XIX ст.* Досліджуються погляди публіцистів на проблеми жіночої освіти в Російській імперії в середині XIX ст. Виділено основні напрями дискусії щодо становища жінок у суспільстві, зокрема їхнього права на освіту. **Ключові слова:** жіноча освіта, реформа освіти, періодична преса.

*Кудь Анастасія. Проблемы женского образования в Российской империи на страницах периодической печати середины XIX в.* Исследуются взгляды публицистов на проблемы женского